

Н. Б. Кінаш,
здобувач кафедри
конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ

УДК 342.71 (477)

СУЧАСНІ НАУКОВІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ГРОМАДЯНСТВА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

У статті проводиться аналіз наукових праць, які торкаються інституту громадянства, зокрема сучасних теоретичних досліджень принципів громадянства у світлі підвищеного перманентного втручання у внутрішні та зовнішні справи України, в тому числі й щодо українського громадянства в умовах зовнішньої агресії з боку Російської Федерації. Аналізуються наявні авторські напрацювання та можливі подальші напрями дослідження у цій сфері.

Ключові слова: принципи громадянства, дослідження принципів громадянства, агресія Російської Федерації.

20 лютого 2014 р. Російська Федерація розпочала фактичну реалізацію плану збройної агресії проти України на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя. Відтак, сучасною головною загрозою національній державності та суверенітету України постала «гібридна» війна, що ведеться проти нашої країни.

Закамуфльовані імперські амбіції РФ, що проявилися в анексії Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, захопленні частини територій Луганської та Донецької областей та створення на них маріонеткових «урядів», мають всі ознаки загарбницької війни.

У своєму зверненні до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО,

Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором Верховна Рада України зазначає, що від початку агресії наприкінці лютого 2014 р. Російська Федерація систематично порушує загальновизнані норми міжнародного права, права людини, в тому числі право на життя мирних громадян України, які стали заручниками терористів на окупованій території Донбасу. Цинізм кремлівської агресії, яка включає активну підтримку терористів на державному рівні, перетворює вбивство безневинних мирних громадян на звичне повсякденне явище. Очевидною є причетність Росії до таких терактів як збиття цивільного пасажирського літака рейсу МН17, трагедій у Волновасі, Донецьку та Маріуполі [1].

Особливим цинізмом є те, що при цьому Росія намагається перекласти відповідальність за конфлікт на нашої землі на Українську державу, а сама хоче постати у ролі «посередника» і «захисника» знедолених жителів окупованих територій.

Унаслідок втрати частини суверенної території України, що відбулася через збройну агресію Російської Федерації, триває процес постійного порушення низки конституційних прав та свобод громадян України — як тих, які залишилися проживати на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, так і тих, які були змушені виїхати з Кримського півострова на материкову частину України.

Варто зазначити, що одним із порушень прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі є автоматичне набуття громадянами України російського громадянства. Законом встановлено, що примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України (ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України») [2].

Найпоширенішим правопорушенням з боку РФ став примус громадян України, які проживають на території Криму, до набуття російського громадянства. Політика нав'язування населенню окупованого Криму російського громадянства здійснюється на підставі федерального конституційного закону РФ «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів — Республіки Крим та міста федерального значення Севастополь» [3]. Такі дії РФ на окупованій території є прямим порушенням норм міжнародного гуманітарного права [4, с. 7] і мають стати підставою для позовів України до міжнародних судових інстанцій.

Необхідно зазначити, що проведення бойових дій та окупація значної території Луганської та Донецької областей, відсутність там повноцінних органів виконавчої влади унеможлиблює повноцінну, ефективну роботу органів державної влади з питань громадянства.

З метою системного аналізу проблемних питань у відносинах з Російською Федерацією, вироблення пропозицій щодо забезпечення національних інтересів України Президент України 23 жовтня 2015 р. видає Указ «Про Центр досліджень проблем Російської Федерації» [5].

Відповідно до Статуту Національного інституту стратегічних досліджень одними з основних завдань Центру досліджень проблем Російської Федерації є: дослідження ключових аспектів та проблем внутрішнього розвитку Російської Федерації, її економічних, фінансових, військових, інтелектуальних, інформаційних та політичних ресурсів, аналіз її зовнішньополітичної діяльності і тенденцій у міждержавних відносинах з Україною; аналіз і оцінка проблем і перспектив реалізації національних інтересів та забезпечення національної безпеки України у сферах внутрішньої і зовнішньої політики у контексті взаємовідносин з Російською Федерацією [6].

Зважимо також і на те, що у сучасних умовах постання багатопольярного світу в умовах глобалізації зникає ідеологічне протистояння, але натомість поширюються та загострюються зіткнення на основі національних, релігійних, територіальних, соціально-економічних, внутрішньополітичних чинників, що супроводжується сплеском цілої низки збройних конфліктів, характерною ознакою яких є перехід їх з локального рівня на регіональний, а відтак, і на міжнародний [7, с. 16].

Спираючись на наведене вище, метою даної статті є аналіз сучасного наукового стану теоретичних розробок принципів громадянства в контексті їх порівняльного аналізу в умовах агресивних випадів Російської Федерації щодо України, її громадян.

Окремо варто підкреслити, що актуальною залишається не тільки необхідність проведення науково-теоретичного аналізу обраної проблеми, а й питання забезпечення національної безпеки України у цій сфері.

У цьому сенсі, слід відзначити точку зору Є. Нагорного. У своїй науковій праці «Особливості правового регулювання відносин громадянства на тимчасово окупованих територіях України», яка насамперед стосується питань громадянства під час Другої світової війни, автор зазначає, що люди намагались поновити своє громадянство, незалежність, державність, свободу і демократію. Правове становище громадянина — одна з конституційних основ. У демократичній державі воно є ефективною гарантією життя, свободи, гідності особи. Питання особливостей правового регулювання відносин громадянства на тимчасово окупованих територіях України у період Великої Вітчизняної війни довгі часи у науці розглядалося не належним чином. Вважаємо, варто було б звернутися до реального дослідження цієї актуальної теми, адже українські громадяни стали жертвами фашистського геноциду і каторжної підневільної праці не тільки поза межами України, а й на тимчасово окупованій території [8, с. 149–153]. Вочевидь, що питання громадянства, а отже і його принципів, для українців, які розвивають національну правову державу, в питанні сучасної окупації території, є прецедентним.

Відтак конкретизовано звернемося до наявних науково-теоретичних точок зору напрацювань у питанні принципів громадянства, зокрема й в аспектах порівняльного аналізу.

Сучасні конституційно-правові основи громадянства України розглянуті у дисертаційній роботі Р. Б. Бедрія. Автором проведено комплексне дослідження теоретичних основ інституту громадянства України. Розглянуто поняття і сутність громадянства, його правова природа. Досліджено еволюцію інституту громадянства незалежної України. Проаналізовано порядок набуття та припинення

громадянства України, а також проблеми гармонізації законодавства про громадянство України з міжнародно-правовими стандартами.

Відзначається, що новий підхід до визначення громадянства пов'язаний з визнанням пріоритету загальнолюдських цінностей. Держава і особистість повинні розглядатися як рівноправні суб'єкти правовідносин громадянства.

Вказується, що підхід до характеристики громадянства як конституційно-правових відносин логічно обґрунтований. Важко не помітити, що за видимими, рельєфно виступаючими ознаками: «належність особи до держави» або «правовий зв'язок особи і держави» ховається реально існуюче суспільне відношення конкретної особи з певною державою. Сукупність цих суспільних відносин є предметом регулювання одного з інститутів конституційного права України — інституту громадянства.

Виділяються нововведення Закону України «Про громадянство України» в редакції від 18 січня 2001 р.

По-перше, визначено терміни, що вживаються в Законі, що має справити позитивний вплив на подальшу законодавчу роботу і на практичне вирішення питань громадянства.

По-друге, закріплені принципи законодавства України про громадянство, які відповідають положенням Конституції України і принципам міжнародного права у сфері громадянства.

По-третє, більш чітко визначено підстави набуття і припинення громадянства України.

По-четверте, зміст основних положень Закону про набуття та припинення громадянства України базується на одному із загальновизнаних принципів міжнародного права — принцип невизнання безгромадянства.

По-п'яте, більш повно врегульовані питання повноважень державних органів у сфері громадянства та організації їх практичної діяльності.

Сформульовано рекомендації щодо подальшого вдосконалення законодавчого регулювання громадянства в Україні [9, с. 3–5].

Також автором у монографічній праці розкрито теоретичні засади громадянства, становлення та розвитку інституту громадянства у незалежній Україні. Висвітлено питання правового регулювання сучасного громадянства та практичного застосування норм про громадянство в Україні. Наведено рекомендації щодо вдосконалення українського законодавства про громадянство. Викладено підстави та порядок набуття громадянства України. Запропоновано правові способи усунення подвійного громадянства, наведено шляхи уникнення безгромадянства в країні [10, с. 164].

У світлі сучасних національних подій актуальними слід визнати дослідження Я. В. Подими, дисертація якої присвячена комплексному дослідженню конституційно-правових принципів громадянства України. У роботі досліджуються поняття громадянства, провідні підходи до його розуміння, поняття та сутність конституційно-правових принципів громадянства. Встановлено ознаки конституційно-правових принципів громадянства як принципів права, їх особливості. Проведено систематизацію конституційно-правових принципів громадянства України, у процесі якої виокремлено три групи конституційно-правових принципів громадянства України: загальні (конституційні), загальноінституційні принципи громадянства України як інституту основ правового статусу людини і громадянина, спеціальні принципи громадянства.

Досліджено комплекс питань історичного розвитку, змісту, міжнародно-правових стандартів, практики та проблем реалізації конституційно-правових принципів громадянства України. Викладено ряд загальнотеоретичних висновків, розроблено науково обґрунтовані пропозиції з вдосконалення механізму реалізації низки конституційно-правових принципів громадянства України, їх системи, термінологічного апарату інституту гро-

мадянства України, розроблені в результаті дослідження [11, с. 20].

Науковець та автор численних публікацій у сфері громадянства М. І. Суржинський у своїй дисертаційній роботі «Громадянство України як конституційно-правовий інститут» [12, с. 20], яка присвячена подальшому розвитку теоретичних та практичних проблем громадянства України, аналізує поняття громадянства, розкриває його характеристику за сутністю, змістом та формою. Також у його роботі визначено особливості становлення та розвитку інституту громадянства в Україні. Проаналізовані теоретичні та практичні проблеми множинного громадянства та громадянства Європейського Союзу. Здійснено комплексний аналіз законодавства про громадянство України та визначена роль і значення міжнародних стандартів у галузі громадянства для національного законодавства. Досліджуються субінститути інституту громадянства України: належність до громадянства, набуття громадянства та припинення громадянства. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства про громадянство України. Здійснено класифікацію принципів інституту громадянства України. Спираючись на міжнародно-правові акти, чинне законодавство України та узагальнюючи наявні в юридичній літературі розробки класифікації принципів громадянства, в основу яких покладені різноманітні критерії, автор пропонує класифікувати принципи громадянства України як конституційно-правового інституту: за значенням та місцем у системі принципів громадянства — загальні та спеціальні принципи; за нормативно-правовими актами, в яких вони закріплені, — принципи, що визначені в Конституції України та Законі України «Про громадянство України». До загальних принципів інституту громадянства України автор відносить: право кожної людини на громадянство; запобігання виникненню випадків безгромадянства;

неприпустимість безпідставного позбавлення громадянства; визнання права громадянина на зміну громадянства; рівність громадян незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства; збереження громадянства незалежно від місця проживання; неможливості автоматичного набуття та припинення громадянства. До спеціальних принципів — єдине громадянство; поєднання принципу «право ґрунту» і принципу «право крові»; правонаступництво та територіальність при визначенні належності до громадянства; врахування безперервного проживання на даній території при вирішенні питання набуття громадянства; дозвільний порядок виходу з громадянства.

Торкаючись принципів громадянства, М. І. Суржинський [13, с. 154] надає класифікацію принципів громадянства України як конституційно-правового інституту за критеріями значення та місця, які вони посідають у системі принципів громадянства. Відповідно до цього можна умовно виділити загальні та спеціальні принципи. Будучи відображеними у законодавстві, принципи інституту громадянства України за нормативно-правовими актами, в яких вони закріплені, можна поділити на принципи, що визначені в Конституції України, та принципи, викладені в Законі України «Про громадянство України».

Слід також відмітити такі праці М. І. Суржинський як «Принцип єдиного громадянства України: проблеми реалізації» [14, с. 67–70] та «Множинне (подвійне) громадянство та національна безпека України» [15, с. 82–84]. Також автор приділив увагу питанням порівняльного аналізу. Так, при порівняльному аналізі поняття громадянства та конституційному регулюванні його основних засад у пострадянських державах М. І. Суржинський [16, с. 132–135] стверджує, що однією із провідних тенденцій розвитку сучасного конституційного права є посилення інтеграційних

процесів, що спонукає до порівняльно-правових досліджень взаємовідносин між державою і особою. Сюди належать і питання громадянства. Це зумовлено тим, що сфера взаємовідносин «особа — держава» завжди посідає центральне місце серед всіх інших правових питань, урегулювання яких значною мірою впливає на інші сфери державно-суспільного життя. В Україні конституційні норми, що безпосередньо закріплюють основні принципові положення в сфері громадянства, крім розділу I, що має назву «Загальні засади», містяться також у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Так в «Загальних засадах» Конституції (ст. 4) встановлено, що в Україні існує єдине громадянство. Стаття 4 Конституції України також передбачає, що підстави набуття та припинення громадянства України визначаються законом. Тим самим підкреслюється важливість регулювання законом суспільних відносин у сфері громадянства для кожної людини, суспільства і держави, оскільки закони мають вищу юридичну силу в системі нормативно-правових актів. Таким чином, основні положення в сфері громадянства, які закріплені в конституціях пострадянських держав, як і визначення поняття громадянства в їх національних законах, мають не тільки спільні риси, а й певну специфіку. Це зумовлено тим, що громадянство є однією з істотних ознак державного суверенітету, багатоглядним характером інституту громадянства, національними традиціями, політичними новаціями, особливостями законодавчої техніки тощо. При цьому конституційні норми, що визначають основні засади громадянства пострадянських держав, є правоутворюючою основою існування та розвитку їх поточного законодавства у даній сфері.

Автор обстоює позицію про те, що основні положення в сфері громадянства, які закріплені в конституціях пострадян-

ських держав, як і визначення поняття громадянства в їх національних законах, мають не тільки спільні риси, а й певну специфіку. Це зумовлено тим, що громадянство є однією з істотних ознак державного суверенітету, багатоаспектним характером інститут громадянства, національними традиціями, політичними новаціями, особливостями законодавчої техніки тощо. При цьому конституційні норми, що визначають основні засади громадянства пострадянських держав, є правоутворюючою основою існування та розвитку їх поточного законодавства у даній сфері. При цьому акцентується увага на тому, що громадянство є багатоаспектною категорією. Проведено порівняльний аналіз конституційних норм пострадянських держав, що закріплюють основні засади в галузі громадянства. Виявлено їх спільні та відмінні риси. Зроблено висновок про розширення обсягу конституційної регламентації питань громадянства в державах, що утворилися на теренах СРСР [17, с. 93–97].

Слід звернути увагу на колективну монографію за редакцією О. Задорожного під назвою «Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право» [18]. Загалом у монографії обґрунтовано розглянуто міжнародну протиправність та антиконституційність так званого референдуму в АР Крим та подальшого приєднання АРК до РФ як незаконної анексії української території Російською Федерацією; обґрунтовано міжнародну протиправність підтримки РФ проявів сепаратизму на сході України, а також протиправність ескалації збройного конфлікту на сході України, антиконституційність та протиправність терористичних та сепаратистських утворень; проаналізовано юридичний складник підтримки міжнародною спільнотою територіальної цілісності та незалежності України в її боротьбі проти агресії РФ, що порушила основні принципи і загаль-

новизнані норми і зобов'язання *erga omnes*; обґрунтовано необхідність застосування у збройному конфлікті на сході України принципів і норм міжнародного гуманітарного права, а також досліджено питання громадянства та статусу місцевого населення у зв'язку з російською окупацією Автономної Республіки Крим.

Також, у науковому середовищі значна увага приділяється питанням принципів громадянства України у прийнятому Законі України «Про громадянство України», які з розвитком останніх подій воєнного конфлікту, як у Криму так і на Сході України, дедалі стають актуальними через аналіз правових підстав можливої реалізації втрати (позбавлення) громадянства України чи тимчасового його припинення у зв'язку з масовими проявами сепаратизму, колабораціонізму, відвертих актів зради Вітчизні — як реакція держави на завдання значної шкоди національній безпеці країни [19].

Отже, незважаючи на вагомий напруження та розмаїття наукових публікацій, присвячених питанням аналізу громадянства, зокрема його принципам, осмислення особливостей їх правової природи та перспектив їх розвитку, що є предметом дослідження, і досі залишається недостатнім у межах конституційно-порівняльного аналізу. Адже певні науково-теоретичні досягнення, питання конституційно-порівняльного аналізу принципів громадянства України та Російської Федерації переважно мають фрагментарний та безсистемний характер. Практично відсутні довгострокові програми захисту громадян України на окупованих та анексованих територіях. Кардинального вдосконалення потребує механізм надання правової допомоги як на рівні національних установ, так і на рівні міжнародних організацій громадянам України яким примусово надали громадянство Російської Федерації.

Список використаної літератури

1. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейсько-го Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором: Постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 р. // *Голос України*. 2015. № 15.
2. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. // *Урядовий кур'єр*. 2014. № 84.
3. О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов Республики Крым и города федерального значения Севастополя: Федеральный конституционный закон Российской Федерации от 21 марта 2014 г. № 6-ФКЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102171897> (дата звернення: 10.01.2017).
4. Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949. ICRC. 2008. P. 7.
5. Про Центр досліджень проблем Російської Федерації: Указ Президента України від 23 жовтня 2015 р. // *Урядовий кур'єр*. 2015. № 199.
6. Питання Національного інституту стратегічних досліджень: Указ Президента України від 16.12.2002 р. № 1158/2002. // *Урядовий кур'єр*. 2002. № 243.
7. Солоненко О. М. Міжнародна кримінальна юстиція: етапи становлення та розвитку: монографія. Київ: Ліра-К, 2017. 360 с.
8. Нагорний Є. Особливості правового регулювання відносин громадянства на тимчасово окупованих територіях України // *Право України*. 2003. № 10. С. 149—153.
9. Бедрій Р. Б. Громадянство України: конституційно-правові основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2005. 16 с.
10. Бедрій Р. Б. Конституційно-правові основи громадянства України: монографія. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 164 с.
11. Подима Я. В. Конституційно-правові принципи громадянства України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
12. Суржинський М. І. Громадянство України як конституційно-правовий інститут: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
13. Суржинський М. І. Принципи громадянства: теоретико-правовий аналіз // *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2006. Вип. 32. С. 147—154.
14. Суржинський М. І. Принцип єдиного громадянства України: проблеми реалізації // *Європейська юридична освіта і наука: зб. матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12—14 жовт. 2012 р.) / М-во освіти і науки, молоді та спорту України; Київський університет права; Закарпат. держ. ун-т*. Київ: Ліра-К, 2012. С. 67—70.
15. Суржинський М. І. Множинне (подвійне) громадянство та національна безпека України // *Сучасні проблеми правової системи України: зб. матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 26 лист. 2015 р.) / М-во освіти і науки України; Київ. ун-т права*. Львів: Галиц. вид. спілка, 2015. Вип. 7. С. 82—84.
16. Суржинський М. І. Принципи громадянства в Україні та в окремих державах, що утворилися після розпаду Радянського Союзу (порівняльний аналіз) // *Сучасні проблеми правової системи України: зб. матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2012 р.) / М-во освіти і науки, молоді та спорту України; Київ. ун-т права*. Київ: Ліра-К, 2012. Вип. 4. С. 132—135.
17. Суржинський М. І. Поняття громадянства та конституційне регулювання його основних засад у пострадянських державах (порівняльний аналіз) // *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 93—97.
18. Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право: монографія / М. М. Антонович та ін.; упоряд. і заг. ред. О. В. Задорожній; Укр. асоц. міжнар. права. Київ: К.І.С, 2014. 1013 с.
19. Про громадянство України: Закон України від 8 жовтня 1991 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 50. Ст. 701.

Кинаш Н. В. Современные научные направления исследования принципов гражданства в условиях российской агрессии.

В статье проводится анализ научных работ, касающихся института гражданства, в частности вопросов современных теоретических исследований принципов гражданства в свете повышенного перманентного вмешательства во внутренние и внешние дела Украины, в том числе и относительно украинского гражданства в условиях внешней агрессии со стороны Российской Федерации. Анализируются имеющиеся авторские разработки и возможные дальнейшие направления исследования в этой сфере.

Ключевые слова: принципы гражданства, исследования принципов гражданства, агрессия Российской Федерации.

Kinash N. B. Modern scientific trends in the study of the principles of citizenship in the conditions of russian aggression.

The article analyzes the scientific works concerning the institution of citizenship, in particular the modern theoretical research of the principles of citizenship in the light of the heightened permanent interference in the internal and external affairs of Ukraine, including with respect to Ukrainian citizenship in conditions of external aggression on the part of the Russian Federation. The available author's developments in this field and possible further directions of research in this sphere are analyzed. The author emphasizes that certain scientific and theoretical achievements, the issue of constitutional and comparative analysis of the principles of citizenship of Ukraine and the Russian Federation, are predominantly fragmentary and unsystematic. There are virtually no long-term programs for protecting Ukrainian citizens in the occupied and annexed territories. The cardinal improvement needs a mechanism for providing legal assistance both at the level of national institutions and at the level of international organizations to Ukrainian citizens who have been compulsorily granted citizenship of the Russian Federation.

Key words: principles of citizenship, research of principles of citizenship, aggression of the Russian Federation.